

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ОСВІТИ

БОНДАР О.В.

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ “ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА” У МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Сьогодні у рамках фахової підготовки неможливо забезпечити майбутнього фахівця тією сумою знань, умінь і навичок, які зможуть забезпечити його ефективну професійну діяльність протягом життя. З тієї причини під час фахової підготовки менеджера замало здійснювати навчальний процес на основі передачі та засвоєння стандартного обсягу знань і формування стандартних навичок вирішення проблем алгоритмічного характеру, а необхідно навчити студента самостійно здобувати знання, “озброїти” його знаряддям, яке забезпечить можливість інтеріоризації здобутків загальнолюдської і професійної культури.

У науковій літературі сукупність специфічних знань, умінь і навичок, що дають змогу особистості не тільки не загубитися у вирі інформаційного суспільства, а й самостійно здійснювати цілеспрямовані дії щодо здобуття, аналізу та примноження інформації, позначається усталеним терміном “інформаційна культура”, який набув значного поширення.

Зміст поняття “інформаційна культура” розкривається у численних публікаціях (С. Антонова, Н. Гендіна, М. Жалдак, В. Казанцева, С. Каракозов, В. Коган, Т. Коваль, В. Уханов, Ю. Первін, В. Харченко та ін.). Аналіз цих праць дав змогу усвідомити інформаційну культуру як складову базисної культури особистості, що дає можливість ефективно брати участь у всіх видах роботи з інформацією: її отриманні, накопиченні, кодуванні та переробці, а також у створенні на цій основі якісно нової інформації, її передачі та практичному використанні. Утім привертає увагу те, що автори часто не уточнюють, який саме аспект інформаційної культури вони мають на увазі: вузькопрофесійний, особистісний або суспільний, що призводить до певних труднощів у розумінні їхніх концепцій.

Мета статті полягає в уточненні змісту поняття “інформаційна культура” у міждисциплінарному науковому дискурсі.

Перш за все, звернемося до сучасних довідкових джерел, де інформаційна культура постає як:

– здатність суспільства ефективно використовувати наявні в його розпорядженні інформаційні ресурси і засоби комунікацій, а також застосовувати для цих цілей передові досягнення в галузі розвитку засобів інформатизації та інформаційно-комунікаційних технологій [7, с. 49];

- перелік правил поведінки людини в інформаційному суспільстві, способи і норми спілкування з системами штучного інтелекту, ведення діалогу у людино-машинних системах, користування засобами телематики, глобальними і локальними інформаційно-обчислювальними мережами [11, с. 150];
- здатність людини усвідомити й освоїти інформаційну картину світу як систему символів і знаків, прямих і зворотних інформаційних зв'язків, вільно орієнтуватися в інформаційному суспільстві, адаптуватися до нього [11, с. 150];
- сукупність норм, правил і стереотипів поведінки, пов'язаних з інформаційним обміном у суспільстві;
- поняття, що характеризує культуру з погляду накопиченої, обробленої та циркулюючої в її рамках інформації [12];
- знання та навички ефективного користування інформацією, що включають різнобічні вміння пошуку потрібної інформації та її використання [15].

Як бачимо, у довідкових джерелах немає єдності щодо визначення сутності інформаційної культури. На нашу думку, це пов'язано із тим, що інформаційна культура є багаторівневим поняттям, яке неможливо звести до одного визначення. Кожен аспект має бути визначений окремо. Спроби поєднати усі відомі значення терміна “інформаційна культура” в одній дефініції, як правило, призводять до того, що один або декілька з важливих аспектів не знаходять у такому визначенні належного відображення.

Відсутність усталеності, еклектичність і несистематизованість у розумінні інформаційної культури вказує на необхідність уточнення значення цього поняття у нашому дослідженні шляхом аналізу його змістових складових – окремих самостійних наукових категорій “інформація” та “культура”.

Змістове наповнення терміна “інформація” значною мірою залежить від тієї науки, з позицій якої дається визначення. У нашому дослідженні ми вважаємо за доцільне виходити з розуміння інформації у найширшому філософському контексті.

У філософському словнику термін “інформація” трактується як: повідомлення, інформування про стан справ, відомості про що-небудь, що передається людьми; зменшення невизначеності у результаті отримання повідомлень; повідомлення, нерозривно пов'язане з управлінням, сигналом в єдності синтаксичних, семантичних і прагматичних характеристик; передача відображення різноманітності в будь-яких об'єктах і процесах живої і живої природи [18, с. 222].

І хоча розуміння інформації не може бути зведено до якогось одного з визначених трактувань, на їх основі можна визначити те, що будь-який об'єкт реальної дійсності: процес, явище або дія, має своє ізоморфне інформаційне відображення. Це відображення може бути трансформоване діяльністю людини у знак, з яким, у свою чергу, можуть бути здійснені певні дії особою або іншими людьми. Крім того, інформація може стати детермінантою активності самого суб'єкта діяльності – людини.

Така точка зору ґрунтується на діяльнісному підході, згідно з яким діяльність розглядається як процеси активної взаємодії суб'єкта зі світом, спрямовані на його доцільну зміну і перетворення. Згідно з поглядами цієї наукової школи, діяльність містить у собі два взаємодоповнюючих аспекти:

– зміну самого суб'єкта за рахунок поступового перетворення зовнішньої предметної дії у внутрішні розумові дії – інтеріоризацію (розпредмечування), у рамках якої формуються поняття, узагальнення, програми та прийоми дії (П. Гальперін). Процес інтеріоризації зовнішніх дій здійснюється завдяки слову, яке являє собою знак зовнішньої дії, а згодом стає основою внутрішнього мовлення, де відбувається узагальнення і згортання дій (Л. Виготський) [20, с. 11];

– активне перетворення світу суб'єктом – екстеріоризацію (опредмечування), яка є практичною реалізацією внутрішньої, раніше інтеріоризованої дії, програми, узагальнюючого прийому її виконання. За Б. Ананьєвим, екстеріоризація, як перехід внутрішніх дій і операцій у зовнішні, є втіленням задумів суб'єкта діяльності, реалізації його планів і програм побудови нових об'єктів [1].

Вищезазначене дає змогу відзначити, що в контексті змісту поняття “інформаційна культура” термін “інформація” пов'язаний з діяльністю людини як мислячої і активної істоти.

Наступним кроком буде аналіз терміна “культура” в контексті змісту поняття “інформаційна культура”.

Під культурою як такою розуміють “історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений в типах і формах організації життя і діяльності людей, в їх взаємозв'язках, а також у матеріальних і духовних цінностях, що створюються ними. Культура включає в себе предметні результати діяльності людей, а також людські сили і здібності, що реалізуються у цій діяльності” [7, с. 362].

Таке розуміння ґрунтується на положеннях культурно-історичної теорії (Л. Виготський), де культура являє собою: діяльність людства з генерації, збереження та передачі цінностей, норм, знакових систем, позабіологічних програм дій і спілкування людей; один з результатів цієї діяльності – позабіологічні програми дій (технології, методи та ін.); стан буття конкретної людини – окремі аспекти її свідомості та діяльності, які зумовлені усвідомленням, оволодінням і використанням цих програм дій (культурність) [5].

Ми поділяємо позицію М. Жалдака, який відзначає, що для виявлення сутності і “внутрішньої логіки” інформаційної культури, її специфіки, природно відштовхуватися від поняття “культура”, яке є більш загальним (родовим) щодо даного [7, с. 362].

На основі положень культурно-історичної теорії можна виділити щонайменше два рівні інформаційної культури – суспільний (інтерперсональний) і особистісний (персональний). У першому випадку інформаційна культура являтиме собою сукупність ненаслідуваної поведінкової інфо-

рмації, своєрідний соціокод, у якому накопичується, зберігається і передається інформація, необхідна для існування та розвитку суспільства. На особистісному рівні – це частина загальної культури особистості.

Проаналізуємо погляди авторів, які розглядають інформаційну культуру з визначених позицій.

Як феномен загальнолюдської культури суспільства, інформаційна культура висвітлена у працях Є. Булгакової, В. Когана, Е. Семенюк, В. Уханова, А. Шейкіна.

Так, на думку В. Когана та В. Уханова інформаційна культура є єдністю “інформаційних здібностей і творчої інформаційної діяльності, що реалізуються в інформаційній взаємодії суб’єктів у процесі створення, зберігання і використання інформації у суспільстві” [10].

А. Шейкін розглядає інформаційну культуру як поняття, що характеризує загальнолюдську культуру з погляду створення накопиченої, обробленої та переданої у її межах інформації [12, с. 345].

Е. Семенюк визначає інформаційну культуру як інформаційний компонент людської культури в цілому, який характеризує рівень усіх здійснюваних у суспільстві інформаційних процесів і відносин [17].

На думку Є. Булгакової, інформаційна культура у найбільш широкому значенні – це сукупність принципів і механізмів, що забезпечують позитивну взаємодію етнічних і національних культур, їх з’єднання в загальний досвід людства [4].

Взагалі автори відзначають, що саме в цьому суспільному аспекті розвиток технологій в останні 30–40 років заклав основу для матеріалізації ідеї загального світового інтелекту, існуючого на основі позитивної взаємодії етнічних і національних культур, їх поєднання у загальний досвід людства, доступ до якого може отримати будь-яка людина.

Отже, аналітичний огляд наукових праць дає змогу констатувати, що в суспільному аспекті інформаційна культура постає як сукупний здобуток людства у прийомах збереження, передачі, обробки інформації, накопиченого в процесі історичного розвитку.

Як особистісний феномен інформаційна культура висвітлена у працях С. Антонової, А. Бабошина, Ю. Брановського, Є. Булгакової, Н. Гендіної, С. Каракозова.

Зокрема, С. Каракозов визначає загальну інформаційну культуру особистості як складову базисної культури, що дає змогу ефективно брати участь у всіх видах роботи з інформацією: її отриманні, накопиченні, кодуванні і переробки будь-якого характеру, у створенні на цій основі якісно нової інформації, її передачі, практичному використанні. При цьому інформаційна культура має включати грамотність і компетентність у розумінні природи інформаційних процесів і відношень, гуманістично орієнтовану інформаційну ціннісно-смыслову сферу [9].

Н. Гендіна визначає інформаційну культуру як одну зі складових загальної культури людини; сукупність інформаційного світогляду та системи знань і вмінь, що забезпечують цілеспрямовану самостійну діяльність

щодо оптимального задоволення індивідуальних інформаційних потреб з використанням як традиційних, так й інформаційно-комунікаційних технологій [6, с. 7].

На думку Є. Булгакової, у вузькому значенні інформаційна культура – це оптимальні способи здійснення операцій зі знаками, даними, інформацією та подання їх зацікавленому споживачу для вирішення теоретичних і практичних завдань [4].

С. Антонова вважає, що інформаційна культура – це вміння цілеспрямовано працювати з інформацією та використовувати для її отримання, обробки і передачі комп'ютерні інформаційні технології, сучасні технічні засоби й методи [2].

На думку А. Бабошина, інформаційна культура особистості виявляється в таких аспектах: у конкретних звичках використання технічних пристроїв; здатності використовувати у своїй діяльності комп'ютерні інформаційні технології, базу яких становлять численні програмні продукти; умінні знаходити та вилучати інформацію з різних джерел, подавати її в зрозумілому вигляді та вміти її ефективно використовувати; володінні основами аналітичної переробки інформації; вмінні працювати з різною інформацією; знанні особливостей інформаційних потоків у своїй сфері діяльності [3].

Ю. Брановський відзначає, що інформаційну культуру особистості характеризує: уміння користуватися автоматизованими інформаційними системами збору, зберігання, переробки, передачі й подання інформації, що базуються на електронній техніці та системах телекомунікації; уміння визначати цілі; здійснювати постановку завдань; будувати інформаційні моделі за допомогою автоматизованих інформаційних систем та інтерпретувати отримані результати; уміння передбачати наслідки своїх рішень і робити відповідні висновки; використовувати для аналізу професійних процесів і явищ бази даних, знань та інші сучасні інформаційні технології; упорядкування, систематизація, структуризація даних і знань, розуміння сутності інформаційного моделювання, способів подання даних і знань; здатність людини, що володіє необхідним інструментарієм, передбачати наслідки своїх дій; уміння підпорядковувати свої інтереси тим нормам поведінки, яких необхідно дотримуватися в інтересах суспільства [19, с. 40].

Є. Ядрихінська вважає, що інформаційна культура – це частина базисної культури особистості, що характеризує інформаційну сферу її життєдіяльності і включає сукупність знань, умінь і навичок роботи з інформаційними джерелами, наявність творчого підходу у сфері інформаційної діяльності, що дає змогу ефективно працювати при пошуку, передачі, отриманні інформації, вміння на цій базі генерувати якісно нову інформацію [21].

У наукових працях значу увагу приділено визначенню структури інформаційної культури особистості.

Так, на думку Є. Булгакової, у складі інформаційної культури можливе виділення трьох компонентів: когнітивного, мотиваційного та ціннісно-сміслового.

Когнітивний компонент представлений знаннями про закони функціонування інформації в суспільстві, інформаційні технології, а також про їх прикладну спрямованість у майбутній професійній діяльності; алгоритмічністю і самостійністю мислення як основами комп'ютерної грамотності тощо. Мотиваційний компонент базується на пізнавальному інтересі студентів до сфери інформаційних технологій. Ціннісно-смісловий компонент задає загальну орієнтацію, допомагає планувати і моделювати майбутнє, вирішувати проблеми сьогодення і включає здатність до адекватної самооцінки своїх інтересів і цілей; здатність до планування свого життя, до адекватної оцінки життєвих ситуацій; готовність до реалізації раціонального вибору лінії поведінки; відповідальність за особистісний вибір [4].

Н. Гендіна визначає такі компоненти інформаційної культури особистості: аксіологічний, або ціннісно-рефлексивний – здатність до аналізу, критичного оцінювання, інтерпретації інформації; юридично-правовий – дотримання законів про інформацію, правил легального використання інформації тощо; морально-етичний – володіння нормами інформаційної етики, використання інформації відповідно до етичних норм; когнітивний – знання понятійно-термінологічного апарату у сфері роботи з інформацією; операціональний, або технологічний – практичні вміння і навички з пошуку, відбору, вилучення, використання інформації [6].

Отже, в особистісному аспекті інформаційна культура постає як частина загальної культури особистості, що характеризується володінням і усвідомленим використанням суб'єктом програм пошуку, аналізу і застосування інформації, що були вироблені людством на конкретний історичний момент.

Аналіз наукових праць показав, що поняттю “інформаційна культура особистості” споріднене поняття “інформаційна грамотність”.

Г. Росс зазначає, що всі визначення інформаційної грамотності так чи інакше пов'язані з персональною компетентністю, що, у свою чергу, пов'язана зі здатністю людини до відтворення певної послідовності дій: усвідомлення потреби в інформації, розробка стратегії пошуку, формулювання запиту і відбір джерел інформації, синтез та ефективно використання нової інформації [16].

Водночас, як зазначає Н. Гендіна, зміст поняття “інформаційна культура” відрізняється від змісту поняття “інформаційна грамотність” включенням до свого складу здатності людини створювати нові інформаційні продукти і творчо їх використовувати в різних цілях (під інформаційним продуктом розуміється результат інтелектуальної діяльності людини зі створення нової інформації або смислової переробки наявної інформації, поданий у формі документа) [6].

Отже, термін “інформаційна грамотність”, на відміну від терміна “інформаційна культура”, семантично вказує на технологічні аспекти і мо-

же бути співвіднесений із операціональним компонентом інформаційної культури особистості. Утім, відмінності між ідеями формування інформаційної культури особистості і концепції формування інформаційної грамотності не суттєві.

Інформаційна культура особистості може розглядатися у зв'язку із належністю суб'єкта (її носія) до тієї чи іншої спільноти. Наприклад, інформаційна культура підлітка, інформаційна культура дорослих та ін. У контексті нашого дослідження найбільш важливим є виділення інформаційної культури фахівця – ті знання, уміння, навички, пов'язані з роботою з інформацією, наявність яких позитивно впливатиме на результати професійної діяльності.

У численних наукових працях, присвячених формуванню інформаційної культури різних категорій фахівців (М. Коляда, Н. Гендіна, О. Єфросиніна, А. Кальянова, В. Носков, О. Пономарьов, В. Харченко, Є. Полат, М. Моїсеєва), визначення інформаційної культури вказують, перш за все, на її предметний, операційний характер: “уміння цілеспрямовано працювати з інформацією і використовувати для її отримання, обробки і передачі комп'ютерні інформаційні технології, сучасні технічні засоби й методи на потреби професійної діяльності” [19, с. 29].

Так, В. Казанцева відзначає, що інформаційна культура особистості виявляється у навичках роботи з технічними пристроями й знанням програмних продуктів; умінні отримувати інформацію з різноманітних джерел, подавати її у зрозумілому вигляді та ефективно використовувати; володінні основами аналітичної переробки інформації; знанні особливостей інформаційних потоків у своїй професійній галузі [8].

На думку Є. Полат, інформаційна культура є показником не загальної, а професійної культури, оскільки реалізується здебільшого саме в професійній діяльності [13, с. 1].

У фахівців бібліотечної справи проблема інформаційної культури від початку ототожнювалася із професійною діяльністю фахівця, його професійною культурою [14].

Отже, в особистісно-професійному аспекті інформаційна культура постає як складова інформаційної культури особи, що характеризується умінням цілеспрямовано використовувати комп'ютерні інформаційні технології, сучасні технічні засоби і методи для отримання, обробки й передачі інформації при виконанні професійних ролей і функцій.

Висновки. Таким чином, у науковому дискурсі на сьогодні можна виділити три аспекти інформаційної культури: інформаційна культура суспільства, інформаційна культура особистості, інформаційна культура фахівця.

У суспільному аспекті інформаційна культура постає як сукупний здобуток людства у прийомах збереження, передачі, обробки інформації, накопиченої в процесі історичного розвитку; в особистісному аспекті – як частини загальної культури особистості, що характеризується володінням і усвідомленим використанням суб'єктом програм пошуку, аналізу і засто-

сування інформації, що були вироблені людством на конкретний історичний момент (при цьому термін “інформаційна культура” не є тотожним за змістом терміну “інформаційна грамотність”, який є більш вузьким); в особистісно-професійному аспекті – як складова інформаційної культури особи, що характеризується умінням цілеспрямовано використовувати комп’ютерні інформаційні технології, сучасні технічні засоби і методи для отримання, обробки й передачі інформації при виконанні професійних ролей і функцій.

Подальші теоретичні пошуки планується спрямувати на уточнення змісту та структури інформаційної культури менеджерів організацій.

Література

1. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды : в 2-х т. / Б.Г. Ананьев. – М. : Педагогика, 1980. – Т. 1. – 232 с., Т. 2. – 288 с.
2. Антонова С.Г. Информационная культура личности. Вопросы формирования / С.Г. Антонова // Высшее образование в России. – 1994. – № 1. – С. 82–87.
3. Бабошин А.К. Значение информационной культуры в информационном обществе / А.К. Бабошин // Психолого-педагогический журнал Гаудеамус. – 2010. – Т. 2. – № 16. – С. 27–28.
4. Булгакова Е.Т. Информационная культура как составляющая профессиональной культуры будущего специалиста-гуманитария / Е.Т. Булгакова // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2006. – Т. 17. – № 4. – С. 22–28.
5. Выготский Л.С. Проблема культурного развития ребенка (1928) / Л.С. Выготский // Вестник Московского университета. Сер. 14: Психология. – 1991. – № 4. – С. 5–18.
6. Гендина Н.И. Формирование информационной культуры личности: теоретическое обоснование и моделирование содержания учебной дисциплины / Н.И. Гендина, Н.И. Колкова, Г.А. Стародубова, Ю.В. Уленко. – М. : Межрегиональный центр библиотечного сотрудничества, 2006. – 512 с.
7. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
8. Казанцева В. Информационная культура личности / В. Казанцева // Высшее образование в России. – 2008. – № 12. – С. 135–143.
9. Каракозов С.Д. Информационная культура в контексте общей теории культуры личности / С.Д. Каракозов // Педагогическая информатика. – 2000. – № 2. – С. 41–55.
10. Коган В.З. Человек: информация, потребность, деятельность / В.З. Коган, В.А. Уханов. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1991. – 192 с.
11. Коджаспирова Г.Н. Педагогический словарь : для студентов высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г.Н. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров. – М. : Академия, 2000. – 176 с.
12. Левит С. Культурология. XX век. Энциклопедия / С. Левит. – СПб. : Университетская книга ; Алетейя, 1998. – 447 с.
13. Полат Е.С. Дистанционное обучение / Е.С. Полат, М.В. Моисеева. – М. : Владос, 1998. – 192 с.
14. Пронина Л.А. Информационная культура как фактор развития информационного общества [Электронный ресурс] / Л.А. Пронина. – Режим доступа: http://www.analiculturolog.ru/archive/item/531-article_13.html.
15. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – [5-е изд., перераб. и доп.]. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 495 с.
16. Росс Г. Электронные библиотеки в образовании: возможности и перспективы / Г. Росс // Научные и технические библиотеки. – 2002. – № 10. – С. 64–90.
17. Семенюк Э.П. Информационная культура общества и прогресс информатики / Э.П. Семенюк // НТИ. Серия 1. – 1994. – № 1. – С. 2–7.
18. Философский энциклопедический словарь / [гл. ред.: Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов]. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
19. Харченко Г.И. Компьютерные программы учебного назначения как средство активизации учебной деятельности студентов вуза (на примере психолого-педагогических дисциплин) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Г.И. Харченко. – Ставрополь, 2005. – 202 с.
20. Шимко І.М. Дидактичні умови організації самостійної навчальної роботи студентів вищих навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / І.М. Шимко. – Кривий Ріг, 2003. – 180 с.
21. Ядрихинская Е.Е. Педагогические условия формирования информационной культуры будущего специалиста / Е.Е. Ядрихинская // Вестник Бурятского государственного университета. – 2009. – № 15. – С. 103–106.